

О ИГНАЦИЈУ КРАСИЦКОМ И ПРВОМ РОМАНУ У НОВОЈ ПОЉСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ¹

Игнаци Красицки (Ignacy Krasicki, 1735–1801), песник, прозаиста, драмски писац, публициста и преводилац, уз то и високи достојанственик Католичке цркве, спада у најупечатљивије представнике пољског просветитељства. Готово свако од његових оригиналних и надасве смелих остварења било је нулти миљоказ, полазишна тачка у развојном луку нове пољске књижевности.

Будући да се код нас овом писцу и пољском просветитељству приступало ретко и углавном мимогред,² у овом прегледу скицираћемо (I) историјски контекст и физиономију просветитељства у пољској култури и књижевности, а главну пажњу усредсредићемо на (II) Игнација Красицког и његова дела, посебно на (III) његов први роман и уједно први роман у новој пољској књижевности – *Прикљученија Миколаја Досвјайичињској* (*Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*, 1776).

I

Просветитељство у пољској култури и књижевности (пољ. *oświecenie*) временски обухвата, бар према данас углавном стабилизаној дефиницији, период од осам деценија – од почетка 40-их година XVIII века па до ро-

1 Први пут објављено у: *Досиџејев врџ: Годишњак задужбине „Досиџеј Обрадовић“*, (2015) 3, 57–90.

2 Засад једину ширу информацију о пољском просветитељству и И. Красицком на српском језику дала је Љ. Росић (2013: 93–106; 115–120).

мантичарског прелома 1822. године. Овако широк временски обухват подразумева како прве наговештаје и усамљена прегнућа, тако и доба зрелог просветитељства као програмског и институционализованог културног деловања и, напослетку, доба стерилног епигонства и прелазних појава које припремају нову стилску формацију. Просветитељство *sensu stricto* подудар се пак с епохом владавине последњег изборног пољског краља Станислава II Августа Поњатовског (1764–1795).

Ова комплексна формативна епоха у пољској култури неодвојив је део необичне, али трагичне судбине пољског народа и његове државе у XVIII веку, те не би било сувишно представити контекст у којем се пољско просветитељство развијало – пре упркос, неголи благодаречи историјским приликама.

1.

У свом вишевековном историјском развоју пољско-литавска унија, племићка Република обају народа (*Rzeczpospolita Obojga Narodów; Res Publica Utriusque Nationis*) ушла је у XVIII век као изборна монархија, конфедеративно уређена, с јаком олигархијском влашћу која је тежила максималној децентрализацији и слабом, готово симболичном улогом монарха, што је, све заједно, земљу постепено довело у позицију страног протектората.³

Пољско племство, шљахта (пољ. *szlachta*), била је једини политички чинилац, једини извор власти и једини „политички народ“ у овој држави. Парламент, *Сејм*, који је у свему ограничавао извршну власт, биран је по принципу територијалног заступништва – мале земаљске скупштине (пољ. *sejmiki*) бирале су своје посланике у велики Сејм, који се сазивао било ради избора новог владара (тзв. *sejm konwokacyjny*), било ради вр-

3 У овом одељку ослањамо се на: Samsonowicz 1973; Gierowski 1985a; 1985b.

шења редовне законодавне власти. Један од темељних принципа тзв. „златне слободе“ међу шљахтом био је принцип једнакости. Најсиромашнији шљахтић, чак и онај који је сам сејао и жњео, па и онај који је служио на магнатским дворовима, имао је иста политичка права као и великаш. Отуд је, као посланик у Сејму, имао право да се позове на угроженост „златне слободе“ и уложи тзв. *liberum veto*, тј. да забрани доношење ове или оне скупштинске одлуке. Улагање вета доводило је до распуштања Сејма, анулирања свих на њему донетих одлука, као и до мукотрпног и дуготрајног сазивања новог. У пракси то, међутим, није био израз изворне политичке и парламентарне слободе, већ моћан инструмент у рукама великаша или експонената других држава, који су куповали гласове ситне шљахте и тако опструирали сва настојања извршне власти да колико-толико консолидује расточену државну грађевину.

Разне котерије и интересне групе, најчешће у служби или моћних великаша у Пољској и Литви, или заинтересованих страних сила (нпр. Шведске, Пруске, Русије, Аустрије), вршиле су притисак да се на пољски престо доведе ова или она личност. Краљ се бирао доживотно.

После смрти Јана III Собјеског 1696. године – уз краткотрајне, епизодичне периоде владавине пољског електа Станислава Лешчињског (1704–1709; 1733–1736) – Пољском су владали представници саксонске владарске куће Ветина – Август II Јаки и Август III Сас.

Земља је у том периоду, као последица Великог северног рата (III северни рат 1700–1721), грађанских ратова (1704–1706. и 1733–1736), али и дуготрајне економске кризе у другој половини XVII века, била потпуно исцрпљена и разорена, грађанство се истопило и свело тек на трећину свога броја у претходним вековима, сељаштво је веома осиромашило и готово сасвим претворено у робље. Знаци постепеног опоравка економије и културе наступили су тек у доба владавине Августа III

(1736–1763), обележене дуготрајним миром који је, с друге стране, плаћен урушавањем међународног значаја и угледа земље, као и њених унутрашњих политичких прилика. Од 1736, када је одржан тзв. „пацификациони“ сејм којим се завршио грађански рат око наслеђа пољског трона, више *ниједан* сејм није успешно одржан, тј. сваки је распуштен уз употребу института *liberum veto* – све до „конвокационог“, изборног 1764.

Био је то за многе честите људе и родољубе знак за узбуну, али сваки напор да се држава реформише и стане на ноге паралисала је политичка анархија. У политичкој и културној историји доба владавине двојице Ветина назива се популарно периодом „саксонске ноћи“, што у основи и није далеко од истине.

Међутим, ни владавина Станислава II Августа – када је дошло до процвата културе под утицајем снажне просветитељске акције – у политичкој историји ни издалека није била срећно време. Само неколико година после краљевог крунисања почео је кобан низ догађаја: 1768. подигнута је тзв. Барска конфедерација (велики устанак католичке шљахте против краља и руског војног присуства у Пољској), затим, исте године, избио је крвави тзв. хајдамачки устанак у украјинским областима западно од Дњепра које су улазиле у састав пољске племићке републике, да би 1772. дошло до прве поделе Пољске између Русије, Аустрије и Пруске. Између 1788. и 1791. заседао је велики реформски, тзв. Четворогодишњи сејм, чији је резултат било доношење слободоумног Устава од 3. маја 1791. То је био разлог за побуну незадовољника, тзв. Тарговичку конфедерацију, а као њена последица – Устав је оборен, Пољска побеђена у рату с Русијом 1792. и земља 1793. други пут подељена. Уследио је потом Кошћушков устанак 1794, а по његовом угушењу и коначна, трећа подела Пољске 1795, када ова држава задуго нестаје с политичке карте Европе. Институције културног живота, парадоксал-

но, надживеле су пропаст државе, а настајале су и нове, обезбеђујући пољском народу културни идентитет и под наметнутом влашћу трију туђих држава.

2.

Прве клице новог које су у првој половини XVIII века припремале простор просветитељству у пољској култури никле су на пољу просвете.⁴ Некад напредан и ефикасан систем језуитских школа и колегијума већ поткрај XVII века почео је да поустаје нудећи овештала схоластичка знања. Пољска је у то време била једина средњоевропска земља где је у области просвете, паралелно с језуитима и театинцима, деловао и пијаристички ред који се залагао за општедоступно јавно школство с превагом световних знања, у првом реду природних наука. Најзаслужнији пољски пијарист, касније називан „патријархом пољских пијариста“, био је Станислав Конарски (Stanisław Konarski, 1700–1773), педагог и реформатор школства, драмски писац, песник и преводилац. Он је у Варшави 1740. основао чувену вишу школу Collegium Nobilium, чији је задатак био да школује будућу пољску државну и интелектуалну елиту. Не малу улогу одиграло је школско позориште за које је Конарски прерађивао стране комаде, али и писао оригиналне.

Године 1747. браћа Залуски – краковски бискуп Анджеј Станислав (Andrzej Stanisław Załuski, 1695–1758) и кијевски бискуп Јузеф Анджеј (Józef Andrzej Załuski, 1702–1772), познати библиофил – отворили су за јавност своју богату библиотеку и тако ударили темељ пољској Народној библиотеци. Библиотека Залуских постала је снажно средиште научног и културног рада, а из фондације Залуских објављен је значајан број вредних књига.

---

4 У овом одељку ослањамо се на: Klimowicz 1999.

Ипак, тек с доласком Станислава Августа на пољски престо, просветитељске идеје, које су дотле углавном продирале захваљујући зрачењу француске културе, ушле су у темељ својеврсне државне стратегије. Краљ, који је у пољској политичкој историји – због сталног ослонаца на Русију и довођења Пољске практично у вазални однос према њој – маркиран као контроверзна личност, лично је учинио необично много на културном пољу, ставивши се на чело тзв. табора реформиста или „краљеве странке“.

Циљ ове невелике групе људи окупљених око краља био је да кроз комплексну акцију у духу европског просветитељства преобрази пољску просвету и културу, те да тако створи и услове за разумну реформу државе – опет у складу с просветитељским идеалима.

Станислав Август био је веома образован човек, искрени следбеник идеја европског просветитељства и високо котирани масон. На његову личну иницијативу и уз компетентну подршку табора реформиста, настале су бројне културно-просветне институције. Споменућемо неколико најмаркантнијих. Само 1765, годину дана по краљевом ступању на престо, настали су: кадетска школа (војна академија) са световним наставним програмом под називом Витешка школа (*Szkoła Rycerska*); прво професионално државно јавно позориште на пољском језику, Народно позориште (*Teatr Narodowy*); Књижевно друштво (*Towarzystwo Literackie*), а напослетку и најважније гласило пољског просветитељства – часопис *Мониѿор* (*Monitor*, 1765–1785). У Краљевском двору у Варшави, а лети у резиденцији Лазјенки, Станислав Август организовао је својеврстан књижевни салон (премда без присуства лепшег пола) – ручкове четвртком (*obiady czwartkowe*), где се окупљала уметничка и интелектуална елита табора реформиста. Као књижевни орган овог салона излазио је између 1770. и 1777. часопис *Забави ѿшијемне и ѿжигишечне...* (*Zabawy*

Przyjemne i Pożyteczne... = пријатне и корисне забаве). Када је укинут језуитски ред, читава мрежа језуитских школа прешла је у државно власништво, а да би се координирао рад на преузимању инфраструктуре и наставног кадра уз истовремену реформу школства, на краљеву иницијативу сазвана је 1773. Комисија народне просвете (*Komisja Edukacji Narodowej*), прва централна државна просветна установа такве врсте у Европи. Као саветодавни орган Комисије формирано је Друштво за уџбенике (*Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych*), нека врста просветног савета, које се активно бавило израдом школских програма, писањем и издавањем уџбеника.

Како год то необично изгледало, већину краљевих сарадника у табору реформиста и просветитеља чинила су свештена лица, међу којима и неколики угледни масони. Због велике концентрације католичког клера у овим редовима понекад се говори, премда погрешно, и о пољском „католичком просветитељству“. Поред већ споменутих старијих – Станислава Коначког и браће Залуски – личности најзаслужније за просветитељство у Пољској били су клирици: Франћишек Бохомolec (Franciszek Bohomolec, 1720–1784), језуита; Адам Нарушевич (Adam Naruszewicz, 1733–1796), језуита, бискуп; Игнаци Красицки, надбискуп, примас пољски; Онуфри Копчињски (Onufry Kopczyński, 1735–1817), пијариста, свештеник; Франћишек Салези Језјерски (Franciszek Salezy Jezierski, 1740–1791), свештеник; Хуго Колонтај (Hugo Kołłątaj, 1750–1812), свештеник; Франћишек Дионизи Књањин (Franciszek Dionizy Kniaźnin, 1750–1807), језуита; Франћишек Заблоцки (Franciszek Zabłocki, 1752–1821), свештеник; Станислав Сташиц (Stanisław Staszic, 1755–1826), свештеник; Франћишек Ксавери Дмоховски (Franciszek Ksawery Dmochowski, 1762–1808), пијариста. Уз ове личности на прсте би се могли набројати лаици које су, поред краља, доиста обележили друштвени и културни жи-

вот пољског просветитељства: Станислав Трембецки (Stanisław Trembecki, 1739? – 1812), песник; Франћишек Карпињски (Franciszek Karpiński, 1741–1825), песник; браћа Шњадецки – Јан (Jan Śniadecki, 1756–1830), астроном и математичар, и Јенджеј (Jędrzej Śniadecki, 1768–1838), хемичар; Јулијан Урсин Њемцевич (Julian Ursyn Niemcewicz, 1757–1841), песник, драмски и прозни писац; Војћех Богуславски (Wojciech Bogusławski, 1757–1829), глумац, редитељ и драматичар; Тадеуш Чацки (Tadeusz Czacki, 1765–1813), историчар, економиста и педагог.

Толико присуство католичког свештенства, међутим, ни на који начин није придавало овој формативној епохи догматичан карактер. Није се пропагирала нормативна религија, већ јој се, као што ће то показати стваралаштво Красицког, напротив, приступало критички. Ово не треба да чуди, јер просветитељство је у Пољској започињало у знаку филозофије *recentiorum* и идеја Кристијана Волфа – мирења објављене религије и рационалистички заснованог знања, тј. егзактних, експерименталних наука. Стога су пољски клерици тога доба мирне душе настојали да удахну стварни живот „светом тројству“ века просвећености – *знање–слобода–срећа* – и, што је најважније, искрено су веровали у њега.

Табор реформиста краља Станислава имао је јасно дефинисаног противника – конзервативни модел пољске шљахтинске културе, тзв. „сарматизам“, који је у XVIII веку доспео на праг потпуне дегенерације. Од некадашњег стуба идентитета пољског шљахтића, „сарматизам“ се у ово време у свакодневици претворио у тривијални списак порока и мана: неукост, затуцаност, сујеверје, слепа девотност у религијској пракси, верска нетолеранција, ксенофобија, празна уображеност, парничарство, расипништво, пијанство... И све су то – у својој публицистици, пре свега у часопису *Монитор*, а затим у својим баснама, сатирама, комедијама, прози – пољски књижевници-просветитељи исмевали и жиго-

сали, ослобађајући место за знање, просвету и разборито уређење живота појединца и заједнице.

3.

Пољско-српске књижевне и културне везе у ово време још нису биле јаке, па се, нажалост, не може говорити о прожимању просветитељства у пољској и српској култури. У траговима и назнакама, међутим, контаката је ипак било (вид. Буњак 1999: 17–23). Доситеј Обрадовић путовао је преко Пољске у Русију и сретао се с Пољацима, премда о томе није оставио детаљна обавештења (вид. Живановић 1941*a*). Једини међу Србима у XVIII веку који је подробније писао о својим пропутовањима кроз Пољску, приликама, људима и сусретима с њима био је Герасим Зелић (вид. Буњак 1999: 17–19). Од значајних српских просветитеља само је Павле Соларић дошао у суштински додир с Пољацима (вид. Живановић 1940; 1941*b*: 17–23).

II

Међу пољским просветитељима посебно место заузимао је Игнаци Красицки, необичан човек, рафинирани скептик, рационалиста и епикурејац у мантији католичког бискупа, али и велики прегалац на пољу друштвених реформи којима је у највећој мери подредио властити стваралачки рад. Необичан човек тешко да је могао проживети обичан живот. Иако без драматичних потреса и преокрета, биографија Красицког несвакидашња је, пуна с једне стране блештавила и почаста, а са друге – веома типична јер је одражавала, погледак веома болно, дух времена у којем му је било суђено да живи.

1.

Красицки⁵ је рођен 1735. године у варошици Дубјецко у поткарпатском крају, близу Пшемисла, која је била власништво аристократског рода Красицких, грофова Светог римског царства. Отац му био је каштелан града Хелма и сенатор Републике. Као „каштелановићу“ који је, уз то, био у роду с најмоћнијим магнатским породицама, попут грофова Потоцких и кнежева Сапјеха, Игнацију Красицком се, рекло би се, смешио лагодан и успешан живот младог великаша. Међутим, иметак Красицких у време када га је наследио Игнацијев отац већ је био озбиљно подривен, па би његова подела међу петорицом синова значила и његов сигуран крај. Стога је отац одлучио да чак четворици, међу њима и најстаријем Игнацију, навуче хабит и упути их на духовну каријеру, а да само једнога остави на имању.

Игнаци је добио солидно домаће образовање које је наставио на двору Сапјеха, код своје тетке. Напослетку је 1743. дат на науке у лавовски језуитски колегијум, а 1751, пред свршетак колегијума, примио је нижи степен посвећења. Касније исте године уписао се у престижну варшавску Богословију мисионара при Цркви Св. Крста и потом 1759. рукоположен за свештеника. Између 1759. и 1761. боравио је у Риму на високим црквеним студијама.

Иако, дакле, Игнаци Красицки Цркви није пришао због призвања вишег реда, већ првенствено из финансијских разлога,⁶ марљиво је радио на свом формалном теолошком образовању.

С друге стране, захваљујући посредништву својих моћних заштитника, добијао је, једну за другом, уносне

5 О животопису Красицког детаљно у: Wojciechowski 1914.

6 Говорећи о свом избору животног пута, сам Красицки написао је касније сасвим отворено: „пођох гроша ради и славе божје“ (Klimowicz 1999: 158).

црквене титуле које су му обезбеђивале колику-толику материјалну независност. Још много пре рукоположења, с непуним 21 годином, постао је каноник познањски, затим и кијевски, и пшемиски, а да те капитуле није ни посетио. Захваљујући Станиславу Поњатовском, будућем краљу, а тада још старости пшемиском – с којим се спријатељио док је вршио дужност секретара примаса Лубјењског – Красицки је постао жупник у пшемиској жупи, такође само формално.

После избора Станислава Поњатовског за краља почела је и вртоглава каријера Игнација Красицког. Одмах по ступању на престо, владар га је поставио за свог личног капелана. Красицки, прави *galante-homme* модерног француског кроја, просвећен, отмен и уз то необично ведар и духовит, веома је импоновао краљу. Видећи у њему снажан потенцијал и рачунајући на његову суштинску подршку у политици коју је почео да спроводи, Станислав Август је настојао да на сваки начин уздигне свога штићеника и човека од поверења. Тако га је већ 1765. поставио за већника тзв. Малопољског суда у Лублину (пун назив: Главни трибунал Круне – Główny Trybunał Koronny, врховна апелациона инстанца Краљевине Пољске). Убрзо је Красицки, на годину дана, постао и председник овога суда.

Краљеву милост искусио је Красицки и у својој црквеној каријери. Станислав Август испословао му је „коадјуторство“ у вармијској дијецези, чиме је постао помоћник и заменик вармијског бискупа с великим шансама да наследи бискупску столицу. И већ 1766, после смрти бискупа Грабовског, Красицки – уз свесрдно залагање краља – седа на бискупски трон Вармије. Ово је била једна од најбогатијих дијецеза у тадашњој црквеној организацији Пољске, а дужност бискупа имала је и неке своје специфичности. Вармијски бискупи су, наиме, администрирали и самбијском дијецезом са историјским седиштем у Кенигзбергу, у Источној

Прусској, а самбијски бискуп био је уједно и световни кнез од Самбије. Тако је Красицки понео титулу „кнеза бискупа вармијског“, па је оне своје књижевне радове, које не би прикривао пуном анонимношћу или каквим псеудонимом, потписивао транспарентним криптонимом „X.B.W.“ (скраћеница од пољског, по старом правопису: „Xiążę Biskup Warmiński”).

Као вармијски бискуп, Красицки је имао и стално место у Сенату Републике, на шта је Станислав Август, чини се, посебно рачунао. Штавише, краљ је желео да га види на челу своје странке, тј. табора реформиста. Међутим, Красицки – који није жалио труда у ширењу просветитељских идеја, пре свега активно сарађујући у часопису *Монитор* – очигледно није видео себе у политичком животу, па краљеву политику заправо никада није јавно подржао, што му је владар веома замерало.

Прва подела Пољске оставила је вармијског бискупа изван граница Републике: Вармија је припојена Прусској, а Красицки постао поданик Фридриха II Великог. Дотле богати приходи сасвим су пресушили, јер је Пруска, доминантно протестантска, ставила под секвестар сва добра Католичке цркве. Красицки је тада прешао на неупоредиво скромнију плату из државне благајне и од тада се – пошто никад није умео да располаже новцем – непрестано борио с финансијским тешкоћама (уп. Klimowicz 1999: 160–161). С пруским краљем Красицки је имао коректан, чак пријатељски однос и био је чест гост у његовој летњој резиденцији Сансуси у Потсдаму, премда му никад није декларисао поданичку верност. За свако путовање у Варшаву морао је да тражи дозволу, што је отежавало његове контакте с матицом, па донекле и стваралачки рад.⁷

7 О блиском односу Красицког с Фридрихом Великим писао је сликовито Франћишек Ксавери Дмоховски, приређивач првих изабраних дела Красицког, у свом познатом говору у спомен преминулом писцу, који је послужио као предговор овом издању. Том приликом подсетио је на тада вероватно врло познату анегдоту: Фридрих II у

Красицки је подржавао рад тзв. Четворогодишњег сејма (1788–1792) и био отворени присталица слободомног Устава 3. маја, који је на том сејму донет.

Врхунац црквене каријере постигао је последњих година живота: 1795, када је Пољска трећи пут, и дефинитивно, подељена, изабран је за надбискупа гњезњанског, што је са собом носило и титулу примаса пољског, тј. првосвештеника у национално-територијалној хијерархији Католичке цркве. Скрханом због трагедије народа, ова велика почаст није му донела личну сатисфакцију. Умро је у Берлину 1801. године.

Стваралаштво Игнација Красицког, још за живота названог „кнезом песника“, учинило га је у извесном смислу законодавцем пољске просветитељске књижевности, па и пољске књижевности уопште.

2.

Није познато када је почео да пише оригиналну поезију, нити како су изгледале његове прве песме, поред осталог, и стога што највећи део његове рукописне заоставштине није сачуван (уп. Klimowicz 1999: 162).

Као песник дебитовао је врло касно, безмало као четрдесетогодишњак. Прва његова штампана песма појавила се анонимно 1774. у часопису *Забави њишијемне и њожитечне...* (књ. X/2). Била је то чувена „Химна љубави према Отаџбини“ („Hymn do miłości Ojczyzny”), октава, коју је читао на „ручковима четвртком“, а која је

шали је једном од Красицког тражио да му, као бискуп, омогући да доспе на небо, и то тако што ће га сакрити под скуте свога плашта и тако га онамо увести. Красицки ће на то: „Радо бих то учинио, али тешко да бих могао да сакријем Ваше Величанство испод мог плашта – много си ми га поткусио“... Алудирао је, наравно, на ограничавање прихода. Краљ се од срца насмејао овако духовитом одговору и потом бискупа даривао приличном свотом новца (уп. Dmochowski 1803: XVI). – Овде и даље сви цитати наводе се у преводу аутора.

убрзо стекла толику популарност и поштовање да је почела служити као неформална национална химна.

Касни песнички деби, међутим, не значи да Красицки већ подуже време није изгарао у средишту борбе за нови, просветитељски културни и морални образац. Наиме, од самог оснивања часописа *Мониџор* (1765) Красицки је у њему врло активно сарађивао било као публициста или преводилац, било као уредник. Часопис, чији је узор био енглески *The Spectator*, излазио је двапут недељно, у просеку на по пола табака. У почетку је имао тематски карактер, тј. обрачунавао се из броја у број са понеком друштвеном маном или навадом, или пак покретао неко од тада посебно актуелних друштвених питања. Доносио је велики број текстова преведених – заправо адаптираних – из лондонског часописа, али и мноштво оригиналних прилога пољских аутора. У том смислу први уредник часописа Франћишек Бохомолец и Игнаци Красицки сматрају се зачетницима нове пољске публицистике и, нарочито, есеја као жанра (уп. Klimowicz 1999: 96). У првом, „херојском“ периоду излажења *Мониџора* (1765–1767) Красицки је аутор чак 220 публицистичких прилога, а читаво годиште 1772. испунио је искључиво својим текстовима (уп. Wojciechowski 1914: 20–21; Klimowicz 1999: 96).

Већ прва штампана песма најавила је сасвим уобличеног и изграђеног песника, а то ће се у пуној мери показати већ наредне, 1775. године, када је из штампе изишло његово прво веће дело – *Мишеида у десет њевања* (*Myszeidos pieśni X*, како је гласио наслов спева, односно у номинативу: *Myszeis*). У питању је био бескрајно духовит и оригиналан херојкомични спев о великој војни мишева и мачака. За основу фабуле преузео је стару, још у средњем веку забележену легенду о пољском краљу Попјелу којег су појели мишеви. У спеву, испеваном у октавама, нашло се и места за строфу „Химна љубави према Отаџбини“. Она се, међутим, овде појављује у

неозбиљном дискурсу – у опису патриотских осећања изгнанника, мишјег краља Гризомира, који се враћа у домовину ради коначне битке (IX певање). *Мишеида* је класична забавна и духовита пародија херојске епике – Хомера и Ариоста – са сатиричним, па можда и алегоријским набојем⁸ и алузијама на савремену ситуацију пољског друштва. Сатирична оштрица заседала је у слепо придржавање „старих добрих“ вредности, вешто се обрачунавајући са „сарматизмом“. Спев је муњевито освојио публику, а поједини искази ушли су у шири паремиолошки оптицај.

Мишеида је показала најбитније особености књижевног хабитуса Красицког: он је био стваралац који се најбоље изражавао кроз шалу и досетку, који је реални свет видео кроз призму ведре, добродушне ироније, а чији је најуспешнији начин фабулирања – пародија и сатира.

Ово ће се потврдити и у другим, још познатијим херојкомичним спевовима Красицког – *Монахомахија или војна калуђерска* (*Monachomachia czyli wojna mnichów*, 1778) и *Антимонахомахија* (*Antymonachomachia*, 1780).

Монахомахија – написана, како легенда вели, у Волтеровој соби у летњиковцу Фридриха II Сансуси – изда-та је анонимно, готово тајно, у Лајпцигу. У том делу Красицки, бискуп једне значајне дијецезе Католичке цркве, обрушио се свом снагом свог подсмеха – на монашке редове, доминиканце и кармелићане, називајући их, поред свега осталог, „светим бадавацијама“. Као и у *Мишеиди*, па и потом *Антимонахомахији*, функцију хуморног организатора заплета *Монахомахије* има увек исти лик: вештица раздора (*jędza niezgody*). Једном, тако, летећи по свету, спазила је „слатки рај“ монаха: у вароши чије

8 Савременици су чак тражили кључ, па су у лику митског краља Попјела видели Станислава Августа, а у осталим ликовима друге актере пољске политичке сцене, што, сва је прилика, није била основна ауторова интенција (уп. Wojciechowski 1914: 23; Klimowicz 1999: 165).

се име чува у тајности, где су биле „три крчме, четири рушевне капије, девет самостана и тек покоја кућица“, становала је вековима „преузвишена глупост“ (Krasicki 1803: 76), не радећи ништа, паразитирајући на грбачи простог народа верника, угађајући искључиво себи и својим телима. Љубоморна спазивши „срећну судбину спокојних мужева“, вештица је међу њих посејала чегрст. И тако је започело гложење монаха, доминиканаца и кармелићана, који су се на концу окупили на учену диспутацију како би снагом аргумената утврдили ко је бољи. Њиховој „учености“, приземном начину живота и још приземнијим припремама за учени окршај посвећени су многи јетки стихови. А диспутација на неутралном терену, код намесника („вицесгерент“) града, претворила се у општу, епску тучу у којој су аргументи биле тешке учене књиге, кригле, свећњаци и сви други иоле употребљиви предмети. На концу су једини „разборити“ људи, приор, доктор и намесник, међу борце за мудрост и светост унели *Sanctissimum*, свети путир с освећеним вином, те је моментално завладала слога и сложено испијање окрепљујућег садржаја...

Јасно је да је *Монахомахија* морала изазвати страховит скандал. Ово дело постало је преко ноћи права сензација – тајно је умножавано у бар неколико не-сигнираних и аутору свакако непознатих издања. А сензацију је потпиривала атмосфера „светогрђа“. Скандал је пак достигао врхунац кад се у карактеристичном ауторском рукопису јасно разазнала личност пишчева. Дотад је било нечувено да архипастир своје монаштво извргава руглу.

Међутим, то је контрадикција само на први поглед. Овај спев настао је у општој клими просветитељске акције „краљеве странке“ учијим суочима монашки редови – у првом реду они „просјачки“, за разлику од „интелектуалних“, језуита и пијариста, који су били у првим редовима друштвених реформи – остаци средњовековља,

бастиони затуцаности, стецишта духовног и културног муља, супротни здравом разуму и штетни за заједницу (уп. Klimowicz 1999: 167).

На велику хајку бранилаца части и побожности монашких редова и девотне „сарматске“ шљахте Красицки је одговорио, овога пута под својим пуним именом, публикујући палинодију – *Анијимонахомахију*. Шта се палинодијом хтело, лако можемо наслутити: иста вештица неслоге међу самостанску братију (исти су и актери) баца – књигу о монашком рату, која распаљује најразличитије страсти. С једнаким бројем певања (шест) и потпуно паралелном композицијом, па и са сродним епским замахом, *Анијимонахомахија* нуди истоветне композицијске и наративне обрасце. У жару полемике шта чинити с прокаженим писцем, која овог пута, додуше, не доводи до туче, слогу опет уноси путир с чијег се дна – дакако, после испијања његовог садржаја – помаља антропоморфизирана Истина (*in vino veritas!*), завршавајући спев речима: „Ако је увреда, сама ће отпасти; ако је истина, поправите се“ (Krasicki 1803: 158).

Опробао се Красицки и у херојском епу. Године 1780. изишао је његов „озбиљан“ спев *Хоћимско војевање* (*Wojna chocimska*) у дванаест певања, посвећен заустављању и тактичком поразу Турака под Османом II код Хоћима (Хотин) 1621. године. Красицки тада није знао за рукописну епопеју Вацлава Потоцког (Wacław Potocki, 1625–1696) *Ток хоћимској војевања...* (*Transakcyja wojny chocimskiej...*, наст. 1670–1675; шт. 1850), која ће бити откривена тек у XIX веку. Пољски просветитељ саставио је класицистички спев по свим правилима нормативне поетике, угледајући се на Тасов *Ослобођени Јерусалим* и настојећи да створи образац националног херојског епа. Свесна глорификација подвига „часних предака“ у већ познатим складним октавама, међутим, није деловала убедљиво: рођеном сатиричару и пародичару слабо је ишао од руке излет у „високе“ жанрове. Тако је

Хоћимско војевање Красицког остало најслабије његово дело (уп. Klimowicz 1999: 171).

С друге стране, Игнаци Красицки је досегао врхунце пољске уметности речи у својим сатирма и баснама.

Као сатиричар, ослањао се на своју публицистичку делатност у *Монишору*, па је неке од тада покренутих тема уобличавао у формално беспрекорне песничке структуре које су етаблирале овај класицистички жанр у пољској књижевности.⁹ Тзв. „први део“ сатира појавио се у засебној, анонимно издатој књизи *Satyry* 1779, а други – 1784. Међу најпознатије спадају „Краљу“ („Do króla”), „Покварени свет“ („Świat zepsuty”), „Расипништво“ („Marnotrawstwo”), „Пијанство“ („Pijaństwo”), „Помодарка“ („Żona modna”), „Господар није вредан слуге“ („Pan niewart sługi”).¹⁰

Можда највеће своје књижевне домете Красицки је остварио у минијатурама – епиграмским и гномским баснама.¹¹ Писао је, поред тога, и нешто разуђеније, али такође кратке поучне „баснолике“ песме, не увек о животињама. Красицки-баснописац користио је занемарљиво мали део образаца познатих из античке или пољске традиције баснописања. Већи део његових мотива потпуно је оригиналан. Ти његови текстови одликују се по правилу духовитом досетком и најчешће се односе на актуелни тренутак. Под насловом *Басне и приче (Bajki i przyrównieści)* објављена је 1779. његова прва збирка басана. Овим жанром бавио се до краја живота, па је стигао да припреми за штампу нову збирку коју му је после смрти, 1802, објавио Дмоховски у циклусу под насловом *Нове басне (Bajki nowe)*.¹²

9 М. Климович оценио је да сатира после Красицког „умире природном смрћу“ у пољској књижевности, јер њену функцију касније, у XIX веку, сасвим преузима публицистика (уп. Klimowicz 1999: 172).

10 О сатирама Красицког детаљно у: Wojciechowski 1914: 29–63.

11 О Красицком-баснописцу детаљно у: Wojciechowski 1914: 64–81.

12 О баснама Красицког можемо стећи добру слику већ само на основу једног четворостиха – XIX басне из четвртог дела збирке

Красицки је доста преводио, како прозу тако и поезију. Уз његов просветитељски идеолошки формат, рационалистичко филозофско и класицистичко естетско опредељење, рекло би се, није пристајало велико занимање за *Осијанове њесме* Џемса Макферсона, у чију аутентичност није сумњао. Одатле је превео „Фингала“, „Оскарову смрт“, „Минвану“, „Селмину песму“ и „Ноћ бардова“. Овај избор изишао је из штампе крајем 1792. или почетком 1793, али зна се да су преводи настали још крајем седамдесетих година, дакле, у напону ангажованог књижевног рада Красицког. Макферсонове текстове преводио је с француског, и у пољском руху они су претакани у везани стих (користио је углавном пољски тринаестерац, али и једанаестерац, па и неке друге обрасце као ритмичке курзиве). Биле су то доста слободне прераде у којима се прилично доследно ретуширала атмосфера мистерије и свега оностраног. Интервенције овакве врсте чинио је, наравно, Красицки-класициста, а његово живо интересовање за ту поезију може се објаснити ако се она погледа кроз оптику Русоових идеја. Биће да је тако Красицки у њиховој „изворној“ једноставности видео оно елементарно стање „природности“, неискварености цивилизацијом које је Русо толико уздизао. Како било, трезвени класициста први је у шири пољски културни дискурс унео – „осијанизам“, који ће одиграти тако значајну улогу у развоју пољског романтизма.

Мање је познато да се Красицки бавио и драмским стваралаштвом. На том пољу огледао се искључиво као комедиограф. Реч је, разуме се, о класицистичкој

из 1779. под насловом „Доброчинство“: „Хвалила овца вука да је доброчинитељ; / Чувши то, лисица је пита шта јој је то учинио. / 'О, много, рече овца, 'мало њему треба, / Скроман је он! Могао је да ме поједе, а појео ми само јагње“ (Krasicki 1804: 37). Овде су алузије транспарентне: овца је Пољска оличена кроз њену званичну спољну политику, а вук – силе које су Пољску 1772. поделиле, у првом реду Русија.

комедији, писаној у прози, чија тематика опет тесно кореспондира с публицистиком из *Монишора*. Иако његове комедије јесу унеле извесне новине у дотадашњу пољску комедиографију (пре свега, нпр., у односу на комедије Франћишека Бохомолеца), оне, међутим, одавно нису део живог позоришног репертоара (уп. Klimowicz 1999: 183–184). А дугогодишња тама која је прекривала овај сегмент стваралаштва „кнеза песника“ дошла је отуд што је за живота, 1780, објавио само три комедије од укупно девет, колико их је написао, али – под именом свога секретара Михала Мовињског.¹³ Све те три комедије – *Слављеник (Solenizant)*, *Лажов (Łgarz)* и *Статиста (Statysta)* – биле су изведене између 1777. и 1780. на сцени варшавског Народног позоришта.

Први свој роман Красицки је објавио 1776. анонимно: била су то *Прикљученија Миколаја Досвјайчињској*, о којима ће бити речи у наредном одељку овога прегледа.

Наставак проблематике *Прикљученија...* донео је *Господар Подстולי*¹⁴ (*Pan Podstoli*, 1778–1803) који је, иако недовршен, на гласу као најбољи роман писца-бискупа. У њему се гради лик доброг, одговорног домаћина као једна од важних идеологема зрелог просветитељства у пољској књижевности.

Посебно место у стваралаштву Красицког заузима доста необичан роман *Историја подељена на две књије (Historia na dwie księgi podzielona)*, 1779), где се у фантастичној кровној фабули (бесмртни човек који се повремено подмлађује) развејавају митови о појединим историјским догађајима и личностима тако што се приказују као много „приземнији“ – онакви какве их је видео главни јунак-приповедач у улози активног учес-

13 На пример, К. Војћеховски (Wojciechowski 1914), надахнути монографиста Красицког, уопште га не спомиње у улози комедиографа.

14 *Podstoli* – дословце „подтрpezар“ – племићка почасна титула и дужност најпре у дворској служби, а касније у земаљској (локалној) хијерархији. Спадала је у дужности средњег ранга.

ника и сведока. Овај роман незаслужено је заборављен, иако је по много чему знатно ближи данашњем читалачком сензибилитету од друга два.

Прикљученија..., међутим, као први роман нове пољске књижевности имају своје неприкосновено место.

III

Када о роману *Прикљученија Миколаја Досвјайчињскої* говоримо као о првом у пољској књижевности, морамо начинити извесне ограде. То, наиме, не значи да у пољској књижевној традицији средњег века, а поготово у старопољској књижевности (ренесанса, барок), није било фикционалних епских наратива који би одговарали ширем значењу термина *роман*, напротив. Међутим, пољска књижевна терминологија разликује, управо као и енглеска, *romans* (енгл. *romance*) и *powieść* (= *novel*) – оба у нашем значењу *роман*. При томе *romans* покрива старије епске наративе у стиху и прози, обично љубавно-авантуристичке, без других амбиција осим да забаве читаоца, који су се с временом спустили у регистар тривијалне, тзв. вашарске, односно петпарачке књижевности. С друге стране, *powieść* подразумева најчешће прозни епски наратив, почев од XVIII века, који, поред забаве, пред себе ставља и неке друге, више циљеве.

На мети пољске просветитељске публицистике нашао се управо тривијални љубавно-авантуристички роман, онај који књижарима доноси сигурну зараду, а чије је читање, како се изразио један публициста, „често шкодљиво, а увек бескорисно“ (Klimowicz 1973: XX). Тако је термин *romans* на страницама *Мониџора* постао практично пејоративни израз за штетни литерарни коров. Насупрот томе, просветитељи су као корисну и поучну лектуру препоручивали дела Лесажа, Свифта, Ричардсона, Филдинга, Русоа или Дефоовог *Робинсона Крусоа*,

премда још нису имали скован термин за ту књижевну врсту (уп. Klimowicz 1973: XXI).

Пишући, дакле, своја *Прикљученија Миколаја Досвјатчињкој*, Красицки се придружио просветитељској кампањи против тривијалног љубавно-авантуристичког романа средњовековне и барокне провенијенције, промовишући при том нове, „корисне“ идеје. И учинио је то на себи својствен сатирично-пародистички начин.

Актуелне класицистичке нормативне поетике, пре свега Боалоова, овакву врсту епског прозног наратива нису спомињале чак ни међу „ниским“ жанровима, а камоли прописивале његову структуру, композицију или понашање јунака. Ова околност оставила је Красицком потпуно одрешене руке – како за експеримент, тако и, у крајњој линији, за постављање сопствених стандарда. Ипак, Красицки у својој креацији није ни намеравао да буде потпуно „слободан“: свесно се руководио у првом реду својом мисијом писца-просветитеља усмеравајући се тако на круг поучних и корисних остварења неких од малочас споменутих европских аутора, којима би требало додати бар још Фенелона и Волтера.

1.

Ауторска интенција очигледна је већ у концепцији главног јунака. Миколај Досвјатчињски замишљен је као променљива. Оса времена по којој се креће кроз роман започиње дечаштвом и младошћу, а завршава се мушком зрелошћу и срећним браком. На почетку он је *tabula rasa* на којој низ најнеобичнијих животних околности, корак по корак, исписује редове животног искуства. У знаку искуства је (*nomen est omen!*) и само његово презиме – Doświadczyński, синтетизовано од пољ. *doświadczenie* = *искуство*.

Досвјатчињски је поникао у типичној „сарматској“ породици са свим њеним негативним обележјима и

први важни кораци у његовом животу били су сасвим у складу с културним моделом који му је наметало порекло. С друге стране, на крају романа то је препорођен човек, просвећен, честит, моралан, добар домаћин. Раствојање између полазишне и одредишне тачке у његовом је случају пажљиво трасиран пут сазревања и природног образовања.

Када би требало, дакле, успоставити жанровски оквир *Прикљученија...*, то би најпре било оно што ће касније у немачкој науци о књижевности добити назив *Bildungsroman*, тј. роман образовања.

А да би процес стицања искуства главног јунака добио на аутентичности, па и да би његове невероватне авантуре добиле макар привид веродостојности, одабрао је Крaсццки приповедање у првом лицу, дајући своје делу форму успомена остарелог шљахтића. На то се указивало већ у самом наслову романа који је у пунијем капацитету гласио: *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadek przez niegoż samego opisane...*, то јест, ако ћемо наставити поигравање са славјаносербским насловима – *Прикљученија Миколаја Досвјайчињској имже самим описанаја...*

У првобитној замисли аутентичност је требало да буде постигнута конвенцијом пронађеног рукописа.¹⁵ Тешко је рећи зашто је од тога одустао, јер је напослетку задржао приповедање у првом лицу, оставивши као једини инструмент себи својственог сатирично-пародичног фабулирања – јунакову аутоиронију. Коначна варијанта романа, с друге стране, има својеврсну амбиваленцију – наратор је слојевит, па повремено, поред главног јунака-приповедача, на површину избија и аутор-просветитељ, сатиричар и пародиста.

15 О верзији аутографа која то потврђује вид. Klimowicz 1973: XXVI–XXVII. Овај захват сачуваће Крaсццки за свој последњи роман *Историја...*

Приповедање у првом лицу донело је роману још једну оквирну жанровску димензију – димензију, условно речено, мемоаристичке прозе. Необично развијена старопољска аутобиографска мемоаристика у доба Красицког била је још мало позната. Она тада није имала статус књижевне врсте и служила је у племићким породицама искључиво за интерну употребу (нпр. очеве поуке сину или потомцима),¹⁶ остајући запретана у домаћим рукописним књигама-сваштарама, званим *silvae rerum*. У потрази за привидом аутентичности, *Прикљученија...*, дакле, нехотице улазе у тон једног традиционалног утилитарног жанра и тиме доприносе његовој књижевној промоцији (уп. Klimowicz 1973: XXIV–XXVIII). Ипак, мишљења смо да ту околност не би требало прецењивати, јер кад је реч о наративној структури, Красицки тешко да је могао мимоићи узор који му се наметао сам од себе: Дефоовог *Робинсона Крусоа*.

Ј. Новак-Длужевски описао је жанровски оквир *Прикљученија...* термилошком кованицом „дидактичко-комични роман“ (Nowak-Dłużewski 1964: 40). Говорећи о „дидактичком роману“, овај истраживач смештао је дело Красицког, с правом, у шири контекст просветитељске дидактичке књижевности, јер, како ћемо касније приказати, оно јесте расправљало о актуелним теоријама образовања и васпитања, али када је томе додао и атрибут „комични“ замаглио је, држимо, његов доминантно сатирични и пародијски карактер.

Како било, међутим, на оквирним обележјима жанра *Прикљученија...* не завршава се њихова необична жанровска полифонија. Штавише, њихова композиција, иако, наравно, подређена у првом реду унутрашњим чиниоцима, као да је имала још једну улогу: да у заједничку

16 Старопољска мемоаристика откривена је и масовно публикована од половине XIX века, од када јој се почела признавати и књижевна вредност.

целину увеже што више жанровских обележја тада актуелне фикционалне прозе.¹⁷

Прикљученија... су наине компонована као трилогија и састоје се од три жанровски доста јасно диференциране књиге потпуно паралелне структуре (свака садржи по 17 глава). Тако прва књига има обележја друштвеног романа-сатире с авантуристичким елементима (тзв. „робинсонијада“ од немачког термина *Robinsonade*, тј. бродолом главног јунака и спас на острву), друга – утопије, а трећа – поново авантуристичког и друштвеног романа.

2.

Тексту романа претходи „Предговор“ који, према оцени М. Климовича, представља „ремек-дело пародије“ (Klimowicz 1973: XXVII). Могло би се помислити да је реч о уобичајеној апострофи читаоцу каква је у XVIII веку била нека врста конвенције и без које дело готово да није могло бити публикувано. У случају предговора Красицког у питању је, међутим, пародирање те књижевне моде. Овај текст је по садржају заправо сатирични есеј о предговору, а можда пре – сатира о писцима. Наругао се Красицки ауторима чија дела не могу без предговора, њиховим изговорима и оправдањима за писање дела за које траже милост, објашњењима тога дела, страху да неће бити схваћено или да ће се читалац досађивати... Приметио је на једном месту, говорећи о моди писања предговора:

... та мода пак најјаче влада сада, кад је пишчева уметност постала занат. Мноштво, па ваљда и добра половина моје сабраће, аутора, живи од штампе; тако сад правимо књиге као сатове, а пошто

17 З. Скварчињски подсећа на тезу Војћеховског да су *Прикљученија...* у својој жанровској полифонији заправо „надокнађивање заостајања“ пољске књижевности за европском на пољу романа, и то у „једном замаху“ (уп. Skwarczyński 1964: 171; уп. Wojciechowski 1914: 118).

њихова каквоћа од дебљине понајвише зависи, трудимо се да наша дела ширимо, продужујемо и развлачимо (Krasicki 1973: 5).

А прави предговор *Прикљученијама...* садржан је у последњем одељку, после читавих страница подсмевања писцима и њиховим малим људским манама. Надовезујући се на сентенцију којом завршава претходни пасус – „болест писања је неизлечива“ – Красицки завршава:

Ја сâм, недостојни садруг овога преутледног цеха, још ову књигу не бејам завршио, а већ направих неколико нових планова за писање других књига. Ако ова наиђе на одобравање, захвално ћу примити љубазни суд читаочев; ако не, растужићу се, али ћу писати (Krasicki 1973: 5).

Троделну структуру романа диктирала је, као што је већ речено, првенствено фабула. У првој књизи насловни јунак описује своје дечаштво и младост, односно координате у којима се кретао на путу свога образовања и сазревања. Концентрација сатиричних елемената овде је уједно и највећа.

На пример, описујући свог оца, узорног шљахтића који је због својих великих врлина стицао једну за другом (ниже и осредње) почасне титуле у локалној хијерархији, јунак-наратор вели:

...Ништа он није знао шта су чинили Грци и Римљани, а ако је штогод и начуо о Чеху и Леху, онда је то ваљда било на проповеди у цркви. [...] Напослетку, био је то човек срдачан, искрен, дружељубив; и, мада није умео да дефинише врлину, умео је да поступа у њеном духу. Ипак, из тога неумећа дефинисања проистекло је то што се у погледу гостољубља помало изгубио; схватао је наиме да је лепо примити госта исто што и пити се с њим. Отуд је дошло и до тањења иметка, и до крњења здравља; подносио је, међутим, свој гихт јуначка срца, па кад би му понекад пупустио, често је понављао да му је мила патња љубљене отаџбине ради (Krasicki 1973: 10–11).

Атмосферу свога дома из детињства описује као испуњену оговарањима у којима је и сам као дете радо учествовао, па кад није имао шта о неком другом да каже, прибегавао је лажима. Вечерњи разговори водили су се о вампирима, вештицама и бауцима, а јутарњи о снови-ма и њиховим тумачењима. Најљући непријатељ његов, али и његове мајке, био је њен учени брат, ујак, који је чак два дана боравио у њиховој кући а ниједном се није напио и који је захтевао да се дечак дâ у школу, јер срамота је да још не уме да чита и пише...

Учио је Миколај школе и, веома школован, вратио се у шеснаестој години, после очеве смрти, на имање. Тада му је мати унајмила учитеља Француза, „маркиза“ Дамона, јер је у образовању шљахтинских синова то тада била последња мода. Реч је била о авантуристи и варалици који је своме ђаку пружио „сентиментално образовање“ – сентименталну (барокну) лектуру, жене, карте – да би га на једном путовању покрао и нестао.

Занимљива је епизода о Миколајевој лектури по повратку кући. У остави, куда је залазио да украде понеки медањак после испијене вотке, пронашао је наиме одбачену књигу о Александру Великом. Запрепашћен што у кући налази књигу на пољском језику а да то није Библија или какво побожно штиво, одлучује да је прочита. Читање му је ишло тешко (толико о резултатима школовања!), али Александров животопис веома га је привлачио, па је првог дана прочитао чак пола стране! Признаје: „велико сам насиље морао чинити над собом да бих довршио започето дело“ (Krasicki 1973: 37). Међутим, није му било суђено да га одиста и доврши:

Већ бејох дошао до двадесете главе, па дакле бејох усред свога херојског прегнућа, кад ми уђе један калуђер што је често гостовао у нашој кући, те ми узе књигу из руку и, чим прочита неколико пасуса, изгрди ме грозно што сам се усудио да читам безбожничку и масонску књигу. Испрепадан тим речима, вратих књигу у оставу, а

мати, обавештена о њеној покварености, даде да се спали (Krasicki 1973: 37).

Калуђер – један од типичних јунака *Монахомахије*, која ће настајати годину-две после *Прикљученија*... – био је свакако припадник неког од просјачких редова, каквог је свака шљахтинска кућа имала као исповедника и чувара у вери. Затуцани, сујеверни и не увек беспрекорно богобојажљиви, ти „домаћи“ калуђери имали су одлучујући утицај на начин живота и уверења простих шљахтинских маса.

Епизода када млади властелин послуша лош савет и тужи суседа због међе горка је сатира о корумпираној судској власти и кројењу правде у Пољској. У окружењу увек углавном сведенијих прича о појединим „прикљученијама“, које, уланчане у низ, чине наративно твориво романа, судска епизода делује предимензионирано и обилује знатно већим бројем појединости него остале. Ово је свакако резултат властитог искуства Красицког као већника и председника суда у Лублину: познавао је судску праксу изнутра, те није пропустио прилику да јој се наруга.

Идеал образовања младог шљахтића био је да борави у „туђим земљама“. Тај га је идеал одвео – после бројних перипетија – у Париз.

И ту, као и сваки пут кад испробава ново искуство верујући људима, Миколај постаје жртва нечасне преваре. Тако ће, због страха од затвора за дужнике, побећи из Париза у Амстердам, а тамо се укрцати на брод за Холандску Источну Индију – Индонезију. Вишемесечно путовање с искрцавањима и дужим боравком на Рту Добре Наде, па и коначним бродоломом, сажето је на једва две пуне странице текста. Исход: јунак онесвешћен остаје да лежи на песковитој обали непознатог копна.

3.

Друга књига *Прикљученија...* типична је просветитељска утопија које су се уобличавале као путописи с непостојећих места (*voyages imaginaires*), али не више толико као политичке утопије, колико као „едукативне“ у смислу егземплификације човековог битисања у складу са законима природе (уп. Klimowicz 1973: XXXVII), што је управо био spoj увек атрактивног аркадијског мита с актуелним физиократским идејама.

Од тренутка буђења на непознатом острву па до одлуке да с њега првом згодном приликом побегне назад у цивилизацију јунаков однос према затеченој стварности амбивалентан је и неједнозначан. Миколај се сусреће с настањеним острвом и пријатељски расположеним становницима, њиховим необично добро уређеним друштвом, стабилним и готово савршеним међусобним односима. Острво је носило назив Нипу,¹⁸ а његови житељи били су отуд – Нипуанци. Њихова заједница живела је у оној благословеној међуфази између првобитне заједнице и организованог друштва. Њихова култура, иако ратарска, конзервирана је у условима позног каменог доба. Влада патријархат и родитељска власт старешине дома. Сви имају истоветан земљишни посед, ни већи ни мањи од суседног, сви земљу обрађују на истоветан начин, не употребљавају метал и оштре предмете, не једу месо, тј. не убијају животиње ради исхране, не познају занате, немају називе за болести нити лекаре, немају институционализовану религију нити свештенике, не знају за писмо, немају школство...

---

18 Било је више покушаја да се протумачи назив (уп. Klimowicz 1973: XL–XLI), али ниједна верзија није била превише убедљива. Довољно је за ову прилику да кажемо да је реч о свесно скованом „егзотизму“ без пандана у другим познатим делима ове врсте, ефектном због своје краткоће и доброг звучања.

Миколај осећа своју цивилизацијску надмоћ и најпре се носи мишљу просвећивања „дивљег“ и „неуког“ народа, али како учи језик Нипуанаца и њихове обичаје, схвата да ће заправо он бити објекат просвећивања. Штавише, цивилизација из које он долази за Нипуанце је дивља и варварска.

После извесног времена проведеног на острву додељен је као испомоћ у домаћинству старца по имену Ксаоо који је постао и његов лични учитељ. Највећи део друге књиге заузимају поуке Ксаооа и те партије имају стилске и жанровске одлике филозофске приповести. Ксаоо је поучавао Миколаја – о животу у складу с природом. Нипуанци нису били безбожници, већ деисти – поштовали су сваки на свој начин Највише Биће и није им требало ничије посредништво у молитви. Сви су били једнаки и једно људско биће није могло имати власт над другим; једини изузетак била је „природна“ родитељска власт над децом. Судова није било јер није било злочина, а неспоразуме међу људима, до којих увек може доћи, решавао је савет најстаријих чланова заједнице, али не као судска инстанца с беспоговорним одлукама у европском смислу, већ као фактор медијације и помирења. У недостатку писмености и писаних извора, колективно памћење чувало се у усменој традицији, која има баш онакву улогу каква се у XVIII веку приписивала нпр. *Осијановим њесмама*. А што се образовања тиче, оно је индивидуално: учитељ има само једног ученика и најпре га упознаје, а затим систематским радом искорењује његове мане, потом му усађује врлине и напоследку прати како самостално, као одговоран члан заједнице, живи у врлини...

Све у свему, јунаков боравак на Нипуу био је идеална прилика за реедукацију, преваспитавање у духу „природног образовања“. И Миколај одиста јесте доживео велику трансформацију и прелом у свом вредносном систему, али је то ипак било недовољно да би заувек на-

ставио да живи на „срећном острву“. Нашавши, наиме, олупину свога брода с доста злата на њему, меница и гарантних писама, као и мноштвом других корисних ствари, одлучио је да чамцем напусти острвски рај...

4.

Јунаково очајнички рискантно испловљавање на океан отвара трећу књигу и уједно низ његових невероватних авантура. Шпански брод који га је нашао превозио је робље за продају, а капетан, видевши шта Миколај носи са собом, одлучио је да његово богатство задржи, а њега, заједно с осталим робовима, прода у рудник сребра у Боливији. Тамо у свом сужањству упознаје једног старог Индијанца, који из чисте самилости обилази рудник и олакшава патње невољницима. Он Миколаја повезује с богатим северноамеричким квекером Гвилхелмом, касније његовим великим добротвором. Гвилхелм је Миколаја откупио, а затим му помогао да поврати опљачкано благо, а шпанског капетана пошаље на робију. Из Буенос Аиреса за Европу испловљава француским бродом под заповедништвом грофа де Вена који ће му бити драгоцени саговорник о нипуанским реалијама. Гроф је био просвећен човек и филозоф, те је Миколаја и он поучавао дајући му практичне савете – поред осталог, да по повратку у Европу не прича превише о Нипуу. Дијалози између Миколаја и грофа де Вена имају јасна жанровска обележја филозофског дијалога.

Искрцавши се на родни континент, и даље неопростиво наивни Миколај неопрезно је почео да проповеда вредности нипуанског друштва, поредећи га с неправдом у америчким колонијама у којима је био, те је због тога доспео у затвор и, на концу, пред суд шпанске инквизиције. А кад је пред инквизиторима изложио своју причу о Нипуу, уместо некакве страше пресуде,

изазвао је грохотни смех и послат је – у азил за умоболнике. Фортуна која га заправо никад и није напуштала донела му и је овога пута избављење: у потпуно новим околностима гроф де Вен у друштву неколицине важних људи посетио је азил и коначно га отуд избавио.

Напокон Миколај стиже у Пољску, опет уз помоћ добре среће сређује своја имовинска питања и почиње из почетка живот на родном имању Шумин. О томе јунак-приповедач каже:

С радошћу сам се настанио на селу, и превише свестан градске вреве, зла времена, бескрајног потуцања. Током десет година дворски човек у Варшави, у Паризу галант, орач на Нипуу, роб у Потоси, лудак у Севиљи – у Шумину постадох филозоф (Krasicki 1973: 177).

Шумински филозоф, просвећен човек и одговоран млад домаћин, покушава да живи према поукама мудрога Ксаооа, у духу стеченог „природног образовања“, али трпи неуспех за неуспехом, увек се враћајући своје племићком гнезду. Као младог и образованог, локални земаљски сејм изабрао га је за посланика у велики сејм. Његови погледи ни међу суседима, а поготово међу политичарима у Варшави – у првом реду због неприпадања ниједној од моћних „партија“ и савесном односу према дужности посланика – нису наилазили ни на трачак разумевања. Сазвани сејм није изабрао ни новог председавајућег, а већ су интриге довеле до његовог распуштања. Тако су се распршиле и Миколајеве наде да ће његове поуке бити од користи за опште добро. Међу племенитим суседима због тога није могао добити руку њихових кћери. Преостајао му је само честит живот на властитом имању и хуман однос према подређенима, у чему је једино и имао успеха...

5.

За крај прегледа садржаја *Прикљученија*... оставили смо један пародијски елеменат који се суштински одражава како на саму фабулу, тако и на општу артикулацију дела. То је љубавна историја Миколаја и Јулијане која заокружује причу – јавља се у првој књизи да би, са срећним исходом, завршила трећу.

Сентиментално образовање под руководством „маркиза“ Дамона Миколај је започео – лектиром. На прво место дошле су „љубавно-моралне књиге“, дела Мадмоазел де Скидери – *Аријамена или Кир Велики* и *Клелија*, из којих се спомињу имена ликова, а за њима следи *Прича о Хиполићу, грофу од Дајласа* Мадам Д’Олноа. У овом последњем роману љубљена насловног јунака Хиполита, односно Иполита, носи име Јулијана, што ће се Миколајевим емоцијама дати специфичан смер.

Док је читао „најжалоснију“ главу тог романа лежећи на падини обраслој меком травом, у пределу као створеном за сентименталистичку идилу, Миколај је наједном почео жалостиво из свег гласа да извикује Иполитову реплику, мислећи да га нико не може чути: „Зашто нећеш да се сажалиш нада мном, љубљена Јулијана?! [...] Отићи ћу у свет куд ме очи воде!“

Али неко га је ипак чуо и одговара већ следећом репликом, не слутећи да страсна тирада потиче – из љубавног романа:

– Ах! Немојте ми, милостиви господине, чинити толику неправду – рече у том трену стојећи крај мене млада васпитаница моје мајке истога имена, која случајно шеташе овим шумарком, те се са мном поравна баш у часу кад издавах своје јуначне повике. – Не разумем – настави она – како моји поступци могу вређати било кога, а поготово сина оне која ми у моме сиротиштву постаје мати... (Krasicki 1973: 24).

Тако јунакиња, уведена у приповедање комичном забуном насловног јунака, постаје његова прва и, како ће се испоставити, једина љубав. Откривши Јулијанино присуство тек под утицајем лектире романа Мадам Д'Олноа, Миколај, како громом погођен, спознаје своју заљубљеност.

Видећи шта се догађа, Миколајева мати одлучила је да своју васпитаницу, тобоже ради бољег образовања, пошаље у женски манастир. На томе тужном расанку завршила се младалачка љубав, а лажни учитељ потрудио се да васпитање ученикових осећања настави – у пракси. Јулијана се ниједном речју не спомиње – све до претпоследње, XVI главе треће књиге.

Игром случаја, путујући у Литву да преузме наследство које му је оставио ујак, Миколај је доживео саобраћајну незгоду – поломила су му се кола на мосту који је под њима попустио. Гостопримство је нашао код младе удовице, енергичне власнице оближњег двора. Мало-помало, реч по реч, открио се и њен идентитет: била је то Јулијана! Последња, XVII глава почиње:

Сваки роман¹⁹ завршава се обично стицајем необичних догађаја, а ови погодују узајамном препознавању или проналажењу многих личности које као да су намерно доведене на исто место. Готово сасвим ново познанство с Јулијаном после толиких авантура и десетогодишње одвојености вуче понешто на роман, само с том разликом што смо се срели у њеној властитој кући, а не тражећи једно друго по копну и мору (Krasicki 1973: 192–193).

Иако су се Миколај и Јулијана познали по прстењу које су у првој младости разменили (што је реквизит великог броја јефтиних романа тога доба), Красицки готово на самом крају *Прикљученија...*, ваљда као пандан „Предговору“, прави отрован мали есеј о тривијалном љубавно-авантуристичком роману. Јунак-приповедач, а заправо сам аутор, изричито наглашава: „Кад бих хтео

19 У изворнику: *romans*.

да се држим тона романа, од приче о Јулијани направио бих четврту књигу“ (Krasicki 1973: 193), а затим, ругајући се пракси петпарачке литературе, почиње да набраја невероватне авантуре и судбоносне преокрете које би у тој четвртој књизи морала да преброди Јулијана. А њена животна прича стала је у свега неколико редака, сасвим обична, без и труни неукусне драматике...

Када је М. Климович роман Красицког дефинисао као „antymans“ (Klimowicz 1973: XXIV–XXXI), тј. „антироман“ (мисли се на роман пре просветитељства), истичући тиме његов снажан *іроірамски* карактер, имао је, поред осталог, у виду управо љубавни фабуларни ток *Прикљученија*... с његовим изразитим сатирично-пародијским акцентима.

6.

Шта је, дакле, својим романом-претечом поручио Красицки првим генерацијама пољских читалаца?

Сви су истраживачи сагласни да се свом снагом обрушио на незадовољавајући модел културе и штетан систем вредности који се намеће кроз неадекватан систем васпитања и образовања. Већина их се слаже и да је начинио отклон у односу на дотадашњу књижевну праксу, и то не само пољску, нудећи нови жанр и новог јунака. Један број њих некритички традира тезу да је на пољске услове применио идеје Жана Жака Русоа и образовање за какво се овај велики мислилац залагао у свом *Емили* – за, упрошћено речено, „повратак природи“. С тим у вези, кад је реч о троделној структури романа, у литератури можемо прочитати ефектан, али врло површно интерпретиран суд да је „како је то негде луцидно формулисао Војћеховски“ аутор желео да прикаже „у књ. I: како *јесіе*, у књ. II како *ішеба да буде*, у књ. III *ііша ішеба учинііи да би било боље*“ (Skwarczyński 1964: 171–172).

А биће да се Красицки и овде, као и у сатирама, борио, како то Војћеховски (зна се где) истиче, „на два фронта“ (Wojsciechowski 1914: 119), то ће рећи – и против „овешталости“, и против „новотарија“, тј. и против затуцаности, и против помодарства. И борио се за *умерене* реформе.

У овом кључу прочитао је *Прикљученија Миколаја Досвјатчињској* руски научник А. В. Липатов. Студирајући однос Красицког према Русоу и његовом учењу, Липатов је узео *Прикљученија...* за својеврстан лакмус.

Још 1765. у *Мониџору*, када је у њему интензивно сарађивао Красицки, појавио се један, као и већина текстова из овог часописа, анониман критички осврт на Русоовог *Емила*. Тамо су се хвалиле „мудре“ и „дубоке“ рефлексије на једној страни, али су се истицали и „застрашујући“ софизми на другој (уп. Lipatow 1980: 72). Наредне године, 1766, у *Мониџору* су изишла и „Писма о образовању“ Красицког, где се он отворено залагао за јавно школство тврдећи при том да Русоова концепција приватног (индивидуалног) образовања није применљива у пољским условима (уп. Lipatow 1980: 73), а није била применљива ни на Досвјатчињског: он је имао чак двојицу личних учитеља – Дамона и Ксаооа.

Липатов се фокусирао на II књигу *Прикљученија* и, чини се, врло убедљиво доказао да филозофске поуке мудрог Ксаооа не само што кореспондирају с *Пореклом неједнакости*, *Друштвеним ујвором* и *Емилом*, већ у потпуности преузимају и Русоову терминологију. Али то и није велико откриће. Кључно је питање: да ли је Русоов идеал нужно и идеал Красицког? И Липатовљев одговор је, за разлику од других истраживача, негативан. Према руском научнику, Красицки-рационалиста и скептик врло оштро *полемише* са Русоом-сентименталистом, али и са својим савременицима-реформистима, присталицама Русоове пропозиције.

То ће додатно обасјати и III књигу где и сасвим беволентног читаоца збуњује Миколајева неспособност да примени знања и искуства с Нипуа по повратку у Европу и нарочито Пољску. Решење ове загонетке лежи у томе што је нипуанско/русоовско природно образовање у реалном животу – неприменљиво.

Због свега тога Липатов се залаже за преиспитивање етаблиране кованице „нипуанска утопија“ и пита се није ли упутније за II књигу *Прикљученија...* користити двадесетовековни термин *анџиуџојија* (уп. Lipatow 1980: 84). Први роман нове пољске књижевности тако у овом читању добија још две жанровске дефиниције – романа-полемике и антиутопије...

А већ сама чињеница да су *Прикљученија Миколаја Досвјатчињској* Игнација Красицког више од два столећа по изласку из штампе кадра да изазову разнородне интерпретације служи на част и њиховом аутору, и књижевности у чије су темеље узидана.

ЛИТЕРАТУРА

- Dmochowski F. K. (1803), „Mowa na obchód pamiętki Ignacego Krasickiego...”, in: *Dzieła poetyckie Ignacego Krasickiego*, I (Warszawa).
- Gierowski J. A. (1985a), *Historia Polski 1505–1764* (Warszawa: PWN).
- (1985b), *Historia Polski 1764–1864* (Warszawa: PWN).
- Klimowicz M. (1973) „Wstęp”, w: Krasicki I., *Mikołaja Doświadczynskiego przypadki*, Klimowicz M. (oprac.) (Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich) (Biblioteka Narodowa, I/42), III–LXI.
- (1999), *Oświecenie* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN).
- Krasicki I. (1803), *Dzieła poetyckie*, Dmochowski F. K. (red.), I (Warszawa).
- (1804), *Dzieła poetyckie*, Dmochowski F. K. (red.), II (Warszawa).
- (1973), *Mikołaja Doświadczynskiego przypadki*, Klimowicz M. (oprac.) (Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich) (Biblioteka Narodowa, I/42).
- Lipatow A. W. (1980), „Rousseau i Krasicki: utopia i antyutopia w «Mikołaja Doświadczynskiego przypadkach»”, *Pamiętnik Literacki*, (LXXI) 2, 65–84.

- Nowak-Dłużewski J. (red.) (1964), *Ignacy Krasicki* (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych).
- Samsonowicz H. (1973), *Historia Polski do roku 1795* (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych).
- Skwarczyński Z (1964), „[Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki]”, w: Nowak-Dłużewski J. (red.), *Ignacy Krasicki* (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych), 171–176.
- Wojciechowski K. (1914), *Ignacy Krasicki : Życie i dzieła* (Lwów: Matcierz Polska).
- Буњак П. (1999), *Пољско-српске књижевне везе (до II светског рата)* (Београд: Славистичко друштво Србије).
- Живановић Ђ. (1940), „Павле Соларић и Пољаци“, *Српски књижевни гласник*, (LXI) 6, 432–438.
- (1941a), „Доситеј Обрадовић према Пољацима“, *Летопис Матице српске*, (CCCLV), 120–124.
- (1941b), *Срби и пољска књижевност (1800–1871)* (Београд).
- Росић Љ. (2013), *Историја пољске књижевности до 1914* (Београд: Завод за уџбенике).